

MAGYARORSZÁGI NÉMETEK BÚCSÚJÁRÁSAI A II. VILÁGHÁBORÚ UTÁN

A búcsújáróhelyek – kultúrantropológiai szempontból nézve – egyfajta menedékszereppel ruházódnak fel. Olyan vallási-lelki értelemben vett közösségi menedékhelyek, ahova azoknak a szükséghelyzeteknek a feloldásáért illetve megkönnyítéséért folyamodnak az emberek, amelyeket pusztán emberi erejük és cselekedeteik révén vélhetően nem képesek megoldani. Ami erre a búcsújáróhelyeket predesztinálja, az az a tulajdonságuk, hogy általuk – így a konvencionizált hagyomány – az emberi világ számára megfoghatatlan Szentség és Isteniség természetfeletti módon, azaz a természeti törvények hatályán kívüli módon nyilvánul meg. Ezért intéznek az emberek a búcsújáróhelyekhez segélykérő leveleket, mint ahogy ezt a votívképek és egyéb hátrahagyott írásos jegyzetek („Himmelsbriefe”) tanúsítják.¹ A Nyugat-Németországban a II. világháború után megfigyelhető „menekült-búcsújárások” az újabbkeletű búcsújárások egyik példája és egyben a néprajz / európai etnológia Európát összekötő témája. A Kelet-Európából kiutasítottak illetve menekültek közül sokan és már nem sokkal megérkezésük után megkezdték ezt a vallásos gyakorlatot. Már a háború utáni első, az 1946. június 6-án a passauai püspökségben, Altötting-ben szervezett búcsú során az istenanya patronátusába ajánlották a menekültek és kiutasítottak sorsát azzal a fogadalommal, hogy ezután egy Mária-ünnepnapon (július 2.) évente búcsújárást tartanak. Ennek programjába – a Johannes-Künzig-Intézet archív jegyzetei alapján – egy engesztelő ima is beletartozott.²

I.

A következőkben a magyarországi németek és az ún. „dunai svábok” délnémetországi búcsújárásáról lesz szó, mivel a túlnyomóan protestáns, s az amerikai megszállási övezet részét képező Württemberg és Baden északi vidékén voltak azok a területek, amelyek a Kárpát-medence térségéből a legtöbb kitelepítettet befogadták. A témához empirikus adatokkal alátámasztott áttekintést nyújtanak Georg Schroubek néprajzkutató máig iránymű vizsgálatain kívül a már említett Johannes-Künzig-Intézet „HV-

¹ Barna 2004. 137–139.; Barna 2002. 203–225.

² A Johannes-Künzig-Intézet „Karasek-Archívumának” „HV-Wallfahrten“ („Menekült-búcsújárások”) dossziéja, 4-es szig. A középkor óta népszerűnek számító búcsújáróhelyet könnyen meg lehetett közelíteni az osztrák-német határnál található befogadó, illetve átmeneti légerekből. A következő nagyobb szabású búcsújárás 1947. június 15-ére esett, Szent Vid napjára, amelyen kb. 15.000–20.000 személy vett részt. A rákövetkező években a már nem koordinálható nagyságú tömeg miatt az emebert népcsoportokra bontották, és különböző időpontokra osztották fel a búcsújáró menetet. Az Altöttingre vonatkozó akta elsősorban szüdtánemet zárandokokat érint, akikre itt nem térünk ki. Az altöttingi információk forrása főként Dr. Paulus Sladek menekült lelki gondozó volt, aki egykor a prágai felsőoktatásban tanított. Ld. Schroubek 1968. 29. Georg Schroubek becslése szerint a „dunai svábok” búcsújárásai ehelyütt az 1960-as évekig jellemzőek maradtak. Egy csoportjuk augusztusban tartott fogadalmi búcsújárást, amelynek a „magját” a jugoszláviai légerekből menekült férfiak fogadalmá képezte, miszerint túlélésük esetén évente egyszer (vezeklő) búcsújárásra vállalkoznak.

Wallfahrt"-dossziéja,³ a Caritas Központi Archívuma (Zentrales Deutsches Caritas-Archiv, CA), valamint a freiburgi Egyházmegyei Archívum (EBA) "Az úton lévők lelki gondozása, 55.44" című dossziéja.⁴ Utóbbiban egyes búcsújárásokról néhány korabeli, kommentált beszámolót is találunk, amelyekben visszatükröződnek az új, a más jellegű (nemritkán "hideg"⁵-ként érzékelt) kulturális és szociális környezetben való "megérkezés" nehézségei, a veszteségérzetből fakadó problémák, de egyúttal a problémák leküzdésének időszaki lehetőségei is.

A dokumentációk adatait kronológiailag rendezve olyan helységnévlistát kapunk, amely a ma is aktív, jelentős búcsújáróhelyek mellett (Walldürn, Schönenberg) több olyan települést is feltüntet, amelyekhez korábban nem kapcsolódott búcsú, mondhatni a magyarországi németek tették őket azzá. Találunk olyanokat is, amelyek csupán a kezdeti években vagy egynéhány további alkalommal szolgáltak búcsújáróhelyekként, később azonban nem intézményesültek, illetve a kitelepítettek más jellegű rendezvényeibe olvadtak be.

Elsőként a freiburgi püspökségben található **Walldürn** példáját említjük. A menekültek és kitelepítettek széles tömegeket megmozgató walldürni búcsújárását már Wolfgang Brückner is megemlíti klasszikusnak számító tanulmányában. Az altöttingi búcsújárásnál már említett július másodika ("Visitatio Mariae") itt valósult meg mint a menekültek általánosan elfogadott búcsús időpontja. Már Brückner is kiemelte a résztvevők létszámát, mivel annyian voltak, amennyire „*még a legidősebb emberek sem tudtak visszaemlékezni*”⁶. Arra célzott ezzel, hogy egyes búcsújáró helyek figyelemreméltó módon éppen a kitelepítetteknek köszönhették újjáéledésüket. Az 1946-os első búcsújárás esetében 6000 kitelepített résztvevőről olvashatunk egy közreműködő lelkész beszámolójában.⁷ 1947 után, bizonyos években a tömeg már olyan nagyra nőtt, hogy a magyarországi, a jugoszláviai, a romániai, valamint a szudéta németeket csoportokra osztották, a búcsút pedig két napra bontották. A mintegy 20.000 zarándokból álló összejöveteleket magas rangú egyházi méltóságok celebrálták, akik mellett – mint ahogy Peter Assion hangsúlyozza⁸ – a tartományi és a szövetségi parlament képviselői is megjelentek. 1965-ben például maga Heinrich Lübke köztársasági elnök tartott köszöntő beszédet.

Következő példánk **Bruchsal**, ahol az egykori katolikus észak-badeni rezidenciaváros „Paulusheim“ udvarában 1946. szeptember 22-én tartottak búcsújáró napot. Mintegy 5000 ember jelentkezett, végül azonban közel 8000 magyarországi német kitelepített jelent meg.⁹ Bruchsal nem volt hagyományos értelemben vett búcsújáró hely (csodás események, látomások hagyománya illetve kegyképek hiánya-

³ Johannes-Künzig-Institut, Karasek-Archívum, „HV-Wallfahrten“ dosszié [a továbbiakban Karasek-Archívum „HV-Wallfahrten“].

⁴ A freiburgi Erzbischöfliches Archiv (EBA) „Seelsorge an Menschen unterwegs“ („Úton lévők lelki gondozása“) 55.44.-es dossziéja, azon belül ld. „Heimatvertriebene/Aussiedler“, Vol. 1-6 (1945-1974) [a továbbiakban EBA 55.44, Vol. 1-6].

⁵ Andreas Kossert „Kalte Heimat“ c. könyvének címét idézzük. Kossert 2008.

⁶ Brückner 1958. 132.

⁷ EBA 55.44, Vol. 1.: Egy Hettingenből származó lelkész a Püspökséghez intézett beszámolója, 1946 július 3-án.

⁸ Assion 1993. 97–98.

⁹ EBA 55.44, Vol. 1. Karasek-Archívum „HV-Wallfahrten“ Sig. 31b., Schroubek 7000 résztvevőről tesz említést. Schroubek 1968. 58.

ban).¹⁰ Az ellwangeni **Schönenberg**-re 1947. június 8-án – ekkor még nem egyházi szervezésben – 2000, többségében „délkeletinémet“-nek („Südostdeutsche“) nevezett búcsús zárandokolt el.¹¹ Az 1950-es évektől azonban már itt is óriási létszámú, 40-45 ezres tömeget regisztráltak. 1960-ban 45.000-50.000 személy vett részt, ami nem utolsósorban a legmagasabb rangú politikai vezetők jelenlétével magyarázható. Gebhard Müller, Baden-Württemberg tartomány miniszterelnökétől kezdve (1958), Konrad Adenauer kancellár személyén át Georg Kiesinger miniszterelnökkel bezárólag (1960) sokakat megemlíthetnénk.¹² A Schwäbisch-Gmünd melletti **Rechberg**-re 1948. május 30-án vonult Göppingen körzetéből érkező magyarországi németekkel az ún. „nagy búcsús menet”.¹³ A Karlsruhétól nem messze fekvő **Maria Bickesheim**-ba a Caritas-Szövetség Karlsruhe-Land – ettingeni részlege 1948. szeptember 12-ére hirdetett meg első ízben Mária-napi („Mariae Namen“) búcsújárást. Ezt a Mária-ünnepet XI. Ince pápa vezette be a keresztényeknek a törökök fölött 1683-ban aratott győzelme emlékére, ami a Kárpát-medencei keresztények számára fontos dátumot jelent.¹⁴ A Karasek-Archívum adatai alapján ezen 2000, döntő többségében magyarországi német búcsús vett részt, akiknek a száma 1949-ben 4000-re, 1950-ben pedig már 5000-re emelkedett.¹⁵ Bickesheim egyike a kevésbé ismert, azonban már a középkorban is látogatott búcsújáróhelyeknek. **Speyer** városába, az impozáns románkori dómhoz – többek között a „magyarokat misszionáló” Szent Gellérről elnevezett „Gerhardswerk“ meghívására – 1950 és 1963 között 1000–5000 zárandok vonult. A többségében evangélikus vallású **Neckarmühlbach**-ba¹⁶ 150 katolikus magyarországi német érkezett. Ennek köszönhetően az ottani búcsújárás 1950. augusztus 15-étől kezdve „felélénkült”.¹⁷ Az itteni evangélikus pap 1955-ben áttért katolikus hitre.¹⁸ A württembergi **Flochberg**-be 1950. október 15-én mentek magyarországi német búcsúsok.¹⁹ A Creglingen melletti **Laudenbach** búcsús templomának 15. századi Mária-

¹⁰ Bruchsal közelében, tehát nem messze található Michaelsberg és Kislau a barokk kor óta ismert, kegyképekkel is rendelkező búcsújáróhelyek.

¹¹ Schroubek 1968. 175 és 177.

¹² A schönembergi nagy búcsújárásokat az 1950-es évektől elsősorban a Rottenburg egyházmegyei Caritas-Szövetség szervezte, amelyhez a „Délkeleti katolikusok munkacsoportja“ („Arbeitskreis südostdeutscher Katholiken“), tehát magyar, jugoszláv és román menekültek és kitelepültek társultak, akik 1950-ben többséget alkottak, valamint a szudétanémetek (az „Ackermann-Gemeinde“ szervezésében), a sziléziaiak (az „Eichendorff-Gilde“ közreműködésével) és a Szlovákiából kitelepített kárpáti németek („Hilfsbund karpatendeutscher Katholiken“). A következő években május második vasárnapján tartottak menekült-búcsújárásokat. Részletes leírásukat ld. Schubert 2000. 276–279. V.ö. továbbá Kirche – Heimat 1989. 31. ill. 34., ld. még 22–26 (köszöntő beszédek). Rainer Bendel bizonyára nem véletlenül választotta ki monográfiája címlapjára a bazilika előtti zárandoktömeget. Bendel 2003 [2001-ben beterjesztett habilitációs munka].

¹³ Heimat in der Fremde 2008. 21. Schroubek az 1968-ast évszám nélkül „nagy búcsújárás“-ként emlegeti.

¹⁴ Ezt a tényt az 1948-as búcsús mise prédikációi is hangsúlyozzák. EBA 55.44, Vol.2.

¹⁵ Karasek-Archívum „HV-Wallfahrten“, Sig. 134a-h (durván becsült adatok).

¹⁶ Neckarmühlbach Mosbach mellett, a freiburgi püspökségben található, viszonylag új búcsújáróhely.

¹⁷ Schroubek 1968. 148.

¹⁸ Schroubek 1968. 147–148.

¹⁹ Karasek-Archívum „HV-Wallfahrten“, Sig. 56a-b; Schroubek 1968. 73. Schroubek közlése szerint (amelyben a helyi plébánia adataira támaszkodik) az 1960-as évekre ennek az emléke-

kegyképénél 1950-ben több száz, főképp a Budai-hegységből, legnagyobb számban Budaörsről kitelepített személy találkozott. Magyarországról származó pap is megjelent a misén, majd előadásokat is tartottak Creglingenben, a templomban és a fogadóban. Laudenbach később ismét a „menekült-búcsújárások“ színhelye lett;²⁰ de hogy ez rendszeres gyakorlattá vált volna, erről nincs információ. **Sasbachwalden**-ban (Bühl körzete) 1951. június 3-án tartották meg a „Középbadeni Katolikus Menekültek honi és búcsújáró emléknapiját“.²¹ A magyarországi németekkel/dunai svábokkal kapcsolatban itt kiemelendő, hogy képviselőjük mintegy 500 személlyel számszerűleg ugyan a legerősebb volt, de mivel ellentétben a többi csoporttal nem rendelkeztek saját zászlóval, a reprezentativitás tekintetében más csoportokkal szemben alulmaradtak. Ennek orvoslására Sasbachwalden-ban a magyarországi németek számára gyűlést rendeztek egy közös identifikációs szimbólum megteremtése céljából.²² A délbadeni, Tuttlingen mellett fekvő **Spaichingen**-ben a Szentháromság-hegyen 1954 óta tartanak búcsújárást minden menekültcsoport részére, többnyire augusztus utolsó vagy utolsó előtti vasárnapján; 1960 óta a „St.-Gerhardswerk“-kel közös szervezésben.²³ A **Bad Niederau**-ban látható Mária-emlékkápolnát (ma Rottenburg város része) a teljesség kedvéért említjük meg. 1980 óta a dunai svábok találkozóhelye a vajdasági gakowoi lágerben történtek s az ahhoz kötődő fogadalom emlékezetére.²⁴ Végül említsük meg a Németországon kívül eső igen fontos stájerországi búcsújáróhelyet: **Mariazell**-t. 1951 óta rendszeresen utaznak ide magyarországi németek, dunai svábok a mai Baden-Württemberg területéről, többnyire Stuttgart térségéből. 1952 után a Rottenburg-Stuttgart egyházmegyéből Mariazellbe irányuló búcsújárások intézményessé váltak, egy hivatalos egyházmegyei búcsújárás jellegét kapták. Az első utak egyikén, 1951-ben, összesen 310 résztvevőt kísért egy magyarországi német lelkész Heidenheimből, aki hat autóbusszt szervezett be.²⁵ Az 1952-es évtől a Caritas is szervezőpartnerré vált. 937 zarándok, köztük 843 magyarországi német utazott Stuttgartból különvonattal illetve -busszal. A rákövetkező évben a nyári, június 8-ától 13-áig tartó búcsújáráson²⁶ 667 búcsús vett részt, köztük 539 magyarországi német, akikhez Carl Josef Leiprecht is csatlakozott, aki a reformáció óta az első mariazei búcsújáró püspök.²⁷

II.

A korábbi években megtartott búcsújárásról Walldürben, Bruchsalban és Maria Bickesheimben is fennmaradtak beszámolók, amelyek ezeknek az utaknak a jelentőségéről tudósítanak, ugyanakkor visszatükrözik a leteleplülők szükséghelyzetét, a speciális *kulturális* háttérükből adódó problémákat, amelyeket a búcsújárás enyhíteni illetve orvosolni látszott. A következőben csupán néhány markánsabb példára szorít-

zete már „megfakult“. A Karasek-Archívum idevonatkozó adata a „sajtó közleményére“ hivatkozik. Jóllehet kevesen követték a sajtóbeli felhívást, számokat mindenesetre nem találunk.

²⁰ Karasek-Archívum „HV-Wallfahrten“, Sig. 119.; Heimat in der Fremde 2008. 21.; Schroubek 1968. 103, később más kitelepítetteket is említ, sziléziaiakat, szudétanémeteket.

²¹ A Caritas bühli körzete által megszervezett rendezvényt a püspökség anyagilag is támogatta.

²² Schroubek 1968. 171.

²³ Heimat in der Fremde 2008. 21 és 46; Schroubek 1968. 65.

²⁴ Heimat in der Fremde 2008. 21 és 46.

²⁵ Bonomi 1970. 173–181.

²⁶ A rottenburgi egyházmegye egy további búcsújáró menetét koraósszel tartották, ezen kevesebben vettek részt, s emellett a menekültek aránya is kisebb volt.

²⁷ Bonomi 1970. 174. A cikkben számos fontos továbbvezető információ található.

kozunk, előrebozsátva azt, hogy Bonomi Jenő 1970-ben megjelent munkájában Mariazell vonatkozásában már több iránymutató adatot publikált.

Mindenekelőtt fontos tényezőnek tűnik, hogy a búcsújárás vallásos illetve szertartási keretei lehetőséget kínáltak arra, hogy a búcsúsok közösen emlékezhesse- nek mindazokra a hátrahagyott hallottaikra, akiknek sírjait már nem kereshetik fel. A walldürni búcsújárás egyik szervező lelkésze ezt így fogalmazta meg (Mindenszen- tek, 1946. november 2.):

„Abból a gondolatból indultunk ki, hogy a menekültek ezen a napon nem állhatnak hozzá- tartozóik sírjánál, s azt szerettük volna elérni, hogy ezt valamiképp pótolhassuk. A búcsú- járáson vélhetően kb. 10.000 ember vesz részt. [...] Ünnepi gyászmisét fogunk tartani, majd az ótetetőhöz vonulunk, ahol N.N. képviselő beszél majd, alulírott pedig prédikáci- ót tart a zárándoktemplomban.“²⁸

Ezzel függ össze, hogy a búcsújárás összekapcsolódott a hátrahagyott halot- takkal, sőt a bűnbocsánat gondolkörével is. Utóbbiról, a vezeklésnek a búcsújárás- okon való konkrét megnyilvánulásáról (abban az értelemben, hogy a kiutasítottak és menekültek mintegy a terroruralom és háború okozóinak képviselőjében is vezekel- nek), természetesen érdemes volna többet megtudnunk, e keretek között a kérdést azonban nem tudjuk megfelelő mértékben tárgyalni.²⁹

A tömegesen látogatott búcsújáróhelyek egyben a kulturális identitás ápolá- sának színhelyei is. Egy bruchsalí 1946-os tudósítás „igazi magyar [sic] búcsújárás látványáról“ számol be.³⁰ A „Paulusheim“ udvara a Mária-kápolnával, amely a volt speyeri püspöki rezidencia része s mintegy katolikus egységet képez a protestáns észak-badeni környezetben, alkalmas infrastruktúrával rendelkező gyülekezőhelyet kínált a legkülönbözőbb helyekről, légerekből, szállásokról ideigyekezők számára. Hangsúlyt kapnak a viszontlátás érzelmileg megrendítő élményét bemutató leírások:

„A búcsújárás sikere leginkább az érzelmi élményekből ered, amelyeket a menekültek át- éltek... A vidámság, egymás örömteli köszöntése, a hazájukból származó zene, amely parkot, udvart betöltött ... Rokonok, ismerősök, barátok találtakat váratlanul össze és köszöntötték egymást viharos szívéllyességgel az élénken kavaragó tömegben.“ Nagy be- nyomást tett a beszámoló írójára az, „hogy milyen meglepően erős honvágy fejeződött ki abban, hogy a magyarországi németek elénekelték a magyar Himnuszt <Isten, áldd meg a magyart>“, amely „mély szívből és mint valamiféle eskü hangzott fel“³¹.

Az eset nem volt egyedi, a magyar Himnuszt a magyarországi németek 1946- os Ellwangen-schönenbergi búcsújárásának programjában is megtaláljuk a rendezők politikai aggályai ellenére.³² Az 1948-as Maria Bickesheim-i beszámoló is „mély

²⁸ EBA 55.44, Vol. 1., 195-46, Hettingeni plébánia, Magnani lelkész 1946. október 12-én a freiburgi püspöknek címezve.

²⁹ Úgy a Künzig-Intézet Karasek-Archívumában, mint a Caritas-Archívumban találunk erre vonatkozó nem hivatalos feljegyzéseket. Karasek-Archívum „HV-Wallfahrten“, Sig. „4p-q“, Caritas-Archiv, 1-es dosszié.

³⁰ Stephan Klein magyarországi német tanár beszámolója, EBA 55.44, Vol. 1.

³¹ EBA 55.44, Vol. 1.

³² V.ö.: Alfons Maria Härtel plébános, rottenburgi püspökségi menetkülbiztos beszámolója az amerikai katonai kormányzóhivatalnak, Kirche – Heimat 1998, 10.: A menekültek a nemzeti himnusz éneklésére vonatkozó „alulról jövő“ kezdeményezése szemben állt a katonai hivata- lok akaratával, utóbbiak az ilyesfajta megnyilvánulásokat politikailag is interpretálható kinyi-

megrendülésről” “belső meghatottságról” tanúskodik.³³ A búcsújárás alkalmat biztosít a gyónásra is. Az itt érintett beszámolóban a magyarországi illetve jugoszláviai németiséggel kapcsolatban a következő tűnik fel. Habár ők éppen német származásuk miatt menekültek illetve üzettek el, jónéhányuk számára az őket elbocsátó állam nyelve volt a vallásgyakorlat nyelve, nem a német. A Maria Bickesheim-ről szóló beszámoló például a következőket írja: „*Sok menekült a búcsújárás alkalmával tudott először gyónni, mivel itt állt végre olyan gyóntató pap rendelkezésre, akivel magyarul ill. horvátul tudtak beszélgetni*”.³⁴ Walldürnbén 1946–47-ben ugyancsak magyar illetve horvát nyelvű gyóntatásokról értesülünk, sőt a feljegyzések ezeket „anyanyelv”-ként említik.³⁵

Mariazell speciális identifikációs értéke eleve kézenfekvő. A magyarországi németek közül sokan már 1939 előtt is megfordultak itt, s most a háború után, a hazájukhoz közelebb eső stájerországi búcsújárás különös spirituális élményt, egyfajta vigaszt adó „otthon-tartózkodás” érzetet nyújtott. A régi (1945 előtti) búcsújáró könyvecskék („Wallfahrtsbüchlein”) rituális program-útmutatói, imákkal és dalokkal, (amelyek a „stuttgarteri búcsújárás”-nál is szerepet játszottak), tartalmazták a magyar nemzeti Himnuszt, valamint egy „a magyar hazának szentelt imát”.³⁶ Ezen felül a magyarországi németek a többi zarándokcsoporttal szemben egyfajta házigazdaszerepet is játszottak itt – írja Bonomi³⁷ – hiszen helyismereti kompetenciájuk a többiekkel szemben előnyt jelentett.³⁸ A mariazei búcsújárások vonzerejének felbecsüléséhez megjegyzi továbbá Bonomi, hogy a kitelepítettek itt „*kedvük szerint viselkedhettek, anélkül, hogy megütközést keltettek volna*”.³⁹ Ez a látszólag mellékes megjegyzés egy olyan fontos tényezőre világít rá, amelyre több beszámoló is reflektál. Arra, hogy a búcsújárások voltak azok az alkalmak, ahol a menekültek egymással közös nyelvüket beszélhették, megszokott viseletüket hordhathák anélkül, hogy mindez demonstratív jelleget kapott volna, egyszóval identitásukat (ha úgy akarjuk: sajátosságukat) juttathatták érvényre.⁴⁰

latkoztatásoknak tekintették. A württembergi lelki gondozók azonban biztosították, hogy „*az effajta rendezvények csak és kizárólag vallásos jellegűek lesznek.*”

³³ EBA 55.44, Vol. 2.

³⁴ EBA 55.44, Vol. 2.

³⁵ EBA 55.44, Vol. 1., ld. Schmid menekültlelkész beszámolója. Az új polgárok walldürni búcsújárása 1946. nov. 2-án, 1. oldal: „*Azok a gyóntatószékek, amelyekben anyanyelven lehetett gyónni, tele voltak emberekkel.*”

³⁶ Bonomi 1970, 151. A búcsújáró könyvecskék rendszerint német címűek, ld. 186–187. A 16–18. lábjegyzetben Bonomi szó szerint ezt írja: A „stuttgarteri búcsújárások” elképzelhetetlenek voltak e búcsújáró könyvecskék nélkül.

³⁷ Bonomi 1970, 153.

³⁸ Bonomi 1970, ld. mindenekelőtt 164, valamint 153, 181. 21. láb.: „*Az a tudat, hogy van valami, amit ezáltal ők ismertethetnek meg [az őket befogadó württembergi] szomszédaikkal, elégtétellel töltötte el őket.*”

³⁹ Bonomi 1970, 152.

⁴⁰ Avagy, mint ahogy a Maria Bickesheimi beszámoló írja, “felélesztették a szülőházajukból magukkal hozott szokásokat”. EBA 55.44. „Heimatvertriebene / Aussiedler”, Vol. 2. A telepések a tősgyökeres lokosokhoz képest eltérő ruházódása, másképpen hangzó imaszövegei ill. más nyelvjárásuk valóban olyan tényezők voltak, amelyekkel nemtetszést is kiválthattak. A ruházat identitásjelölő szerepét, valamint azt a tényt, hogy a saját viseletet természetes módon ill. mint a csoport *elismert* viseletét hordhathák, walldürni példájával Peter Assion is hangsú-

III.

Konklúzióképpen a következő lényeges pontokat foglalhatjuk össze: Az itt ismertetett példák szemléltetik illetve bizonyítják a második világháború utáni búcsújárások valóságos és a népi vallásosság szempontjából kiemelkedő jelentőségét. Nemcsak a különleges okból felkeresett búcsújáróhelyek nagy száma,⁴¹ s a már kezdetben is nagy zarándoktömegek (hogy még egy újabb számot is említsünk: a walldürni búcsújárás 6000-10.000 résztvevője a Buchen járásba újonnan érkezettek összlétszámának több mint *a felét* tette ki) a feltűnőek. Ezek a találkozóhelyek a rendezvények *lényegi elemévé* váltak, amennyiben lehetővé tették azt, hogy az egykori faluközösség tagjai, akik nemcsak a kitelepülés, hanem az azt követő (gettók kialakulását megakadályozni hivatott) intézkedések során meglehetősen szétszóródtak, ismét találkozhassanak.⁴²

Összességében azonban elmondható, hogy a búcsújárások a kitelepítettek ápolandó „importált kultúrértékei“ közé tartoztak az egyházi vezetők, illetve később az állami felfogás azon szándékának megfelelően, hogy olyan integráció valósulhasson meg, amelyben a kitelepítettek megtarthatják önképüket, öntudatukat.⁴³ A kitelepülők búcsújárásai az önreprezentáció és önazonosság megerősítésére alkalmas eseményekké fejlődtek, mivel nemcsak spirituális élményt jelentettek, hanem az identitáselemek megjelenítését is szolgálták. Egyes búcsús eseményeknél nemcsak a zarándokok nagy száma szembeötlő (amely eleve reprezentativitást sugall), hanem a püspöki kar és – notabene – a magasrangú állami képviselők hivatalos részvétele is. Ez a búcsújárásoknak még erősebb legitimitációt kölcsönzött a zarándokok szemében, valamint elősegítette saját identitásuk érték tudatának erősödését. A későbbi menekült-búcsújárások esetében nyilvánvalóan egy a vallási spiritualitás, a politikai reprezentáció, illetve a résztvevő csoportok manifesztációjának keverékével van dolgunk. 1950 után már politikai szimbolikájú, reprezentatív fellépések szembeötlő színhelyeivé váltak, az új Német Szövetségi Köztársaságnak (1949) a kitelepítettek (rész)identitásának elismerését kifejezni hivatott platformjává. A betelepülők „sajátos hagyomány- és kultúrképének bemutatása“ a fiatal köztársaság összpolitikai helyzetén belül fenn kellett maradjon.⁴⁴ Az a körülmény, hogy ebbe – mint ahogy a Himnusz példája illetve a magyar és a horvát nyelv használata szemléletesen bizonyítja – a legalábbis a kezdeti időkben magukkal hozott nyelvi és kulturális hozományok arti-

lyozta, Assion 1993. 96. Schroubek 1968, 185. Speyer esetében ezt írja: „*a dunai sváb fiatal-ság minden búcsújáráson hazája viseletét hordja*“, ábrákat ld. 403 és 404.

⁴¹ Emellett a témánk számára idevágó búcsújáróhelyek felsorolása még csak nem is mondható teljesnek; Georg Schroubek joggal mutat rá a publicisztikailag ismeretlen, azonban kétségtelenül létező privát „menekült-búcsújárásokra“, amelyekről azonban nem rendelkezünk dokumentációval. Schroubek 1968, 242., 246-248.

⁴² EBA, 55.44. Vol. 2.

⁴³ EBA 55.44., Vol. 4 (1950-51), Jahresbericht 1949 der Kirchlichen Hilfsstelle, 2.o.A menekültek lelki gondozásának átfogó koncepciójához ld. Bendel 2003. 365-394 (a dunai svábok katolicizmusához, valamint búcsújárásaikhoz ld. 391-392, a számarányokhoz ld. 50). Gehrmann 1959. 159-203, v.ö. 161, 169: A kultúra ápolása az új telepesek vonatkozásában – Gehrmann programszerű megnyilvánulását idézve – olyan létszükségleti segítség, amely „*az élet egységét*“ és az „*élet értelmét*“ segített megteremteni, „*a korábbi rendezettnék és igazinak érzett élet tartalmát a telepesek tudatában fenntartani, ... valamint azt a vákumot megszüntetni, amely a feledésre ítelt, elvesztett és az új élet között feszült*“.

⁴⁴ Stickler 2004. 122.

kulációja is beletartozott, ami mindenképpen figyelemreméltó és további vizsgálódásra ösztönöz.

A „menekült-búcsújárások“ jelensége csupán a népi vallásosság fogalmával – mint látjuk – a néprajzi kultúraelemzés számára nem ragadható meg kielégítően, azonban nélküle sem: a közös formában artikulált szükséghelyzet és az ugyancsak közösen megfogalmazott önmegerősítés más jelleget öltenek egy felszentelt tér és egy szent patrónus hatókörében.⁴⁵

IRODALOM

ASSION, Peter

1993 Walldürn und die Heimatvertriebenen, in: Heimat- und Museumsverein Walldürn e.V. Hg. *Zweite Heimat Walldürn. Zur Geschichte der Heimatvertriebenen und Flüchtlinge*. Walldürner Museumsschriften; H. 8. Walldürn, 79–124.

BARNA Gábor szerk.

2002 „Mária megsegített“ – *Fogadalmi Tárgyak Máriaradnán / „Maria hat geholfen“ – Votivgegenstände in Maria Radna*. 2. Devotio Hungarorum 9. SZTE Néprajzi Tan-szék, Szeged.

BARNA Gábor

2004 The Ethnological Research of Religion in Hungary, in: BARNA Gábor ed. *Ethnology of Religion. Chapters from the European History of a Discipline*. Akadémiai, Buda-pest, 127–158.

BENDEL, Rainer

2003 *Aufbruch aus dem Glauben? Katholische Heimatvertriebene in den gesellschaftlichen Transformationen der Nachkriegsjahre 1945–1965*. Böhlau, Köln–Wien–Weimar.

BONOMI, Eugen

1970 Ungarndeutsche Wallfahrten nach Mariazell (Österreich) im 20. Jahrhundert. *Jahrbuch für ostdeutsche Volkskunde* 13. 136–190.

BRÜCKNER, Wolfgang

1958 *Die Verehrung des Heiligen Blutes in Walldürn: volkskundlich-soziologische Untersuchungen zum Strukturwandel barocken Wallfahrtens*. Veröffentlichungen des Geschichts- und Kunstvereins Aschaffenburg 3. Aschaffenburg.

GEHRMANN, Karl-Heinz

1959 Kulturpflege und Kulturpolitik, in: LEMBERG, Eugen – EDDING, Friedrich Hg. *Die Vertriebenen in Westdeutschland. Ihre Eingliederung und ihr Einfluss auf Gesellschaft, Wirtschaft, Politik und Geistesleben* Bd. 3. Ferdinand Hirt Verlag, Kiel, 159–203.

KOSSERT, Andreas

2008 „Kalte Heimat“. *Die Geschichte der deutschen Vertriebenen nach 1945*. Siedler Verlag, München.

SCHROUBEK, Georg R.

1968 *Wallfahrt und Heimatverlust. Ein Beitrag zur religiösen Volkskunde der Gegenwart*. Schriftenreihe der Kommission für ostdeutsche Volkskunde in der Deutschen Gesellschaft für Volkskunde e.V. 5. Elwert, Marburg.

SCHUBERT, Alois

2000 Religiöses Leben, Kirchen – Caritas. *Aalener Jahrbuch 2000*. Stuttgart, 276–282.

⁴⁵ Fordítói megjegyzés: alkalmazkodva a magyarban (a történészek által is) preferált kitelepítés fogalmához, az eredeti szövegben használt „Vertriebene“ kifejezést (elűzöttek) kitelepítetteként fordítottuk. (Fordította: Schell Csilla)

STICKLER, Matthias

- 2004 „Ostdeutsch heißt gesamtdeutsch“. *Organisation, Selbstverständnis und heimatpolitische Zielsetzungen der deutschen Vertriebenenverbände 1949-1972*. Forschungen und Quellen zur Zeitgeschichte, Bd. 46. Droste, Düsseldorf.
- 1998 „Kirche – Heimat“. *Über 50 Jahre Wallfahrt der Vertriebenen und Aussiedler zum Schönenberg bei Ellwangen. Eine Dokumentation*. hg. v. d. AG der Katholischen Vertriebenen-Organisationen der Diözese Rottenburg-Stuttgart, Stuttgart.
- 2008 *Heimat in der Fremde. Die Kirche in ihrer Sorge für die Vertriebenen und Flüchtlinge nach 1945* [erschien zur Ausstellung: Heimat in der Fremde – Die Kirche und die Seelsorger in ihrer Sorge für die Vertriebenen und Flüchtlinge nach 1945 anlässlich der 60. Vertriebenenwallfahrt auf den Schönenberg bei Ellwangen am 1. Juni 2008] / [Veranst.: Arbeitsgemeinschaft der Katholischen Vertriebenenorganisationen in der Diözese Rottenburg-Stuttgart. Hrsg.: Rainer Bendel] Tübingen.